

Το φυσικό στοιχείο στην πόλη

του Ιωσήφ Ν. Στεφάνου

A. Μια γενική προσέγγιση

Αν θελήσουμε να δούμε την πόλη καθαρά δομικά, θα αντιληφθούμε ότι αυτή αποτελείται από ένα σύνολο ανοικτών και κλειστών κελυφών που βρίσκονται σε πλήρη αλληλεξάρτηση και σχέση μεταξύ τους. Η μορφολογία της πόλης εξαρτάται αποκλειστικά από το είδος και τις σχέσεις αυτών των κελυφών, σχέσεις μεγέθους, χρωματικών συνδυασμών ή αντιθέσεων, κλίμακας, αρχιτεκτονικού στυλ, σχέσεις υλικών, αλλά και σχέσεις λειτουργικές, ιδεολογικές ή ψυχολογικές.

Είναι γεγονός ότι η Πολεοδομική σύνθεση σαν ένα σύνολο αρχών οργάνωσης και μορφολογικής έκφρασης, στηρίχθηκε κατά καιρούς περισσότερο στα μεν ή τα δε.

Έτσι έχουμε το παράδειγμα της ισλαμικής πόλης, αλλά και πολλών Μεσαιωνικών πόλεων της Δύσης, όπου τα κλειστά κελύφη, οι κλειστοί καθ' όλες τις έννοιες χώροι, δομούν τον οικισμό, ενώ οι δρόμοι και πλατείες εμφανίζονται σαν τα κενά, κοίλα σκαμμένα τμήματα ανάμεσα στα κλειστά κελύφη.

Ο Ιωσήφ Ν. Στεφάνου είναι αναπλ. καθηγητής στο εργαστήριο Πολεοδομικής Σύνθεσης του Τμ. Αρχ/ων ΕΜΠ

Αντίθετα η Πόλη του Μπαρόκ, στήριξε την οργάνωση και σύνθεσή της στους βασικούς άξονες και πλατείες με την τοποθέτηση των κοινών κτηρίων σε σημαντικά σημεία αυτών των ανοικτών χώρων, ενώ οι κατοικίες στοιβάζονταν όπως στους υποδιαγεγραμμένους έτσι χώρους.

Βέβαια, υπάρχουν και οι περιπτώσεις ισορροπίας, δηλ. εκεί όπου υπάρχει Νομοτέλεια δικτύων αλλά και κλειστά κελύφη με τη μορφή των Ο.Τ. παρακολουθούν την δική τους Νομοτέλεια.

Σ' όλες όμως τις περιπτώσεις ο λειτουργικός ρόλος και στα τρία επίπεδα έκφρασης των ανθρωπίνων αναγκών (πρακτικό, ψυχολογικό και ιδεολογικό) είναι αναμφισβήτητος.

Ο δρόμος, η πλατεία, το άλσος είναι χώροι που σαν κελύφη εμφανίζονται ανοικτά αλλά ιδιαίτερα περιεκτικά σε λειτουργίες. Η διακίνηση ανθρώπων και αγαθών, η επικοινωνία και η κοινωνική πρακτική των διανθρωπίνων σχέσεων, δεν θα μπορούσαν να βοηθούν χωρίς αυτούς. Τα παραδείγματα της αρχαίας ελληνικής αγοράς, της Ακαδημίας του Πλάτωνα, των Ρωμαϊκών Forum, του μεσαιωνικού δρόμου ή της αναγεννησιακής πλατείας, μέχρι τα παραδείγματα της σύγχρονης αντίληψης espace villette,

espace Beau bourg, espace Defence κ.λπ. κάνουν εμφανή αυτή την αξία τους.

Ένα από τα κυριότερα χαρακτηριστικά αυτών των ανοικτών κελυφών είναι η δυνατότητά τους να εξασφαλίσουν την παρουσία της φύσης μέσα στον αστικό χώρο.

Από συνήθεια, ίσως όχι άμοιρα των μεγάλων καταστροφών, που έχει υποστεί από την εξαπλωτική mania του αστικού κελύφους, η χλωρίδα των αντίστοιχων αστικών περιοχών, έχουμε περιορίσει τη διάσταση του «φυσικού» μόνο στο πράσινο, όμως δεν θα πρέπει να παραβλέπεται το γεγονός ότι η αξία και ο ρόλος των μπλε ή των φαιών επιφανειών δεν υστερεί στο ελάχιστο από αυτή των πράσινων και ότι αν έχουμε συνηθίσει στον όρο αστικό πράσινο ή αστική χλωρίδα καιρός είναι να αρχίσουμε να μιλάμε για αστική πανίδα.

Πράγματι στόχος αυτής της παρουσίασης είναι να παρουσιαστεί μ' έναν τρόπο πιο συνολικό ο ρόλος του φυσικού στοιχείου στην πόλη.

Όπως ήδη διευκρινίσαμε, αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε το φυσικό στοιχείο σ' όλες τις χωρικές του εκφράσεις, θα πρέπει να διευρύνουμε τη συνηθισμένη τυπολογική κατάταξη που ασχολείται μόνο με τα είδη των πράσινων επιφανειών (υψηλό

πράσινο, χαμηλό πράσινο κ.λπ.). Χωρίς αυτό να σημαίνει ότι μειώνεται καθόλου η αξία του για τον αστικό χώρο. Έτσι θα προτείνουμε την παρακάτω κατάταξη.

α. Οι πράσινες επιφάνειες

Σ' αυτές περιλαμβάνονται όλες οι εκτάσεις της πόλης που καταλαμβάνονται από αυτό που προηγούμενα ονομάσαμε αστική χλωρίδα. Άλση, πάρκα, δασύλια, χώροι αναψυχής και αθλητισμού, χώροι περιπάτου, κ.λπ. περιλαμβάνονται και καταγράφονται ως πράσινες επιφάνειες.

β. Οι φαιές επιφάνειες

Η αισθητική, ψυχολογική και σημαντική αξία ενός γυμνού βράχου ή μιας βραχώδους έκτασης, με ή χωρίς πράσινο, δεν είναι καθόλου ήσσονος σημασίας απ' οποιαδήποτε πράσινη έκταση. Το ανάγλυφο του εδάφους μ' όποιο όνομα και αν έχει αυτό αντιμετωπισθεί από τους διάφορους ερευνητές (γεγονότα τοπίου, ατυχήματα τοπίου κ.λπ.) έχει ανέκαθεν αναγνωρισθεί ως ουσιώδες στοιχείο στην όλη οργάνωση και ιδιαίτερα στην όλη μορφολόγηση μιας πόλης.

Η παρουσία μερικών βράχων, κυρίως γύρω από την περιοχή της ιστορικής Αθήνας, Πλάκα, Μετς, Κουκάκι κ.λπ. προκαλεί ξαφνιάσματα και συναισθήματα στον θεατή ή επισκέπτη που σπάνια μπορεί να του δώσει το απλό πράσινο ή το απρόσωπο και μονότονο αστικό κέλυφος. Στις φαιές επιφάνειες εκτός από τα βραχώδη αυτά στοιχεία του τοπίου, που προαναφέραμε, θα πρέπει ίσως να κατατάξουμε και τη γυμνή (προς καλλιέργεια) γη.

Είναι πράγματι απάνθρωπο και έξω από κάθε ιδεολογία να καταδικάζονται οι σύγχρονοι κάτοικοι της πόλης, σε μια πλήρη απομόνωση από τη ζωντανή, τη γόνιμη και δημιουργική γη.

Αν ο μύθος για τη δυστυχία του 19ου αιώνα, του αιώνα της πρώτης βιομηχανικής επανάστασης, μιλά για παιδιά που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και πέθαναν χωρίς να δουν ποτέ το φως του ήλιου, γιατί οι

μανάδες τους τα «έσερναν» από την αυγή ως αργά τη νύχτα μαζί τους, μέσα στις ανήλιες στοές των ευρωπαϊκών ορυχείων, ίσως ο σύγχρονος μύθος του 20ου αιώνα, του αιώνα της τρίτης βιομηχανικής επανάστασης, να έχει να επιδείξει παραδείγματα παιδιών που γεννήθηκαν, μεγάλωσαν και πέθαναν, χωρίς ποτέ να γνωρίσουν τη ζωντανή γη. Για το παιδί της σύγχρονης μεγαλούπολης, το «χώμα» έχει αρνητική συνειρμική σημασία, αφού το έχει γνωρίσει μόνο σαν νεκρή σκόνη, στις τοιμεντόπλακες των πεζοδρομίων (και στην καλύτερη περίπτωση των πεζοδρόμων ή των παιδικών χώρων) και στην άσφαλτο.

γ. Οι κυανές επιφάνειες

Όλες οι μορφές παρουσίας του νερού σε μια πόλη. Στην Ελλάδα, με τόσες παραθαλάσσιες πόλεις, το στοιχείο αυτό έχει ακόμα παραμεληθεί. Οι κατά καιρούς επιχώσεις των παραλίων (το παράδειγμα της Φαληρεϊκής ακτής είναι ενδεικτικό) μαρτυρούν την άγνοιά μας για τη σημασία αντών των επιφανειών, και όμως οι περισσότερες σπουδαίες πόλεις στον κόσμο, θεωρήθηκαν προνομιούχες γιατί ακριβώς διέθεταν το στοιχείο του νερού με τη μορφή ποταμού, λίμνης ή λιμανιού.

δ. Οι γαλάζιες επιφάνειες

Στην κατηγορία αυτή ανήκει

αυτό που στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική και το εθιμικό δίκαιο που την διέπει, ονομάζαμε «αέρας», η επιφάνεια θέας του ουρανού, η επιφάνεια «αναπνοής», που σε πολλές μεγαλουπόλεις ελαχιστοποιείται σε βαθμό τρομακτικό, όπως αυτή καθορίζεται από τα περιγράμματα των κτιρίων ως υπόλοιπο των δομημένων χώρων, δηλώνει την παρουσία ενός ακόμη φυσικού στοιχείου στην πόλη, του αέρα.

ε. Η Αστική πανίδα

Εδώ θα συμπεριλάβουμε όλους τους εκπροσώπους του ζωικού κόσμου, είτε αυτοί ανήκουν στην κατηγορία των κατοικιδίων ζώων, είτε σ' αυτά που θα μπορούσαμε περιγραμματα να ονομάσουμε ζώα αστικού οικοσυστήματος, δηλ. των ζώων που αναπτύσσονται μέσα σε πόλεις π.χ. περιστέρια, σπουργίτια, σκίουροι, χελώνες κ.λπ.

Ο ρόλος των φυσικών στοιχείων στην πόλη

Αναφερθήκαμε προηγούμενα στην σημασία των ανοικτών κελυφών για την όλη οργάνωση και λειτουργία του αστικού χώρου. Εδώ θα πρέπει να σημειώσουμε ότι το φυσικό στοιχείο έρχεται ουσιαστικά να συμπληρώσει αυτή τη σημασία με τη συμμετοχή του σ' αυτούς τους χώρους.

Πράγματι η προσφορά των ό-

ποιων φυσικών στοιχείων μέσα στον αστικό χώρο είναι πολλαπλή και μπορεί να αναλυθεί τουλάχιστον σε τρεις κατηγορίες:

α. Η πρώτη αφορά την προσφορά τους στις φυσικές διεργασίες σε έμψυχα και άψυχα.

Αν λάβει κανείς υπόψη την υποβάθμιση και αλλοίωση του οικοσυστήματος στον τόπο που κτίζεται και αναπτύσσεται μια πόλη, μπορεί να καταλάβει τη σημασία αυτού του είδους προσφοράς.

Σήμερα και τα μικρά παιδιά ακόμη, έχουν συνειδητοποιήσει τον κίνδυνο του «στερίφημου» αθηναϊκού νέφους, αφού δεν περνά μέρα που να μην αναφερθεί στα μέσα ενημέρωσης σαν πληροφορία, σαν κριτική, ή σαν στοιχείο καυστικής πικρής σάτυρας. Η ρύπανση της ατμόσφαιρας, του εδάφους, του υπεδάφους, των επιφανειακών ή υπογείων υδάτων, είναι μια αναμφισβήτητη πραγματικότητα. Οι πηγές της βιομηχανίας, κυκλοφορία, εγκαταστάσεις ενέργειας κ.λπ. συνεχώς αυξάνονται και κάθε τόσο μια νέα μορφή όχλησης κάνει την εμφάνισή της, διεκδικώντας πρωτεία στην επικαιρότητα.

Η αλλοίωση του ατμοσφαιρικού αέρα, η ηχητική ρύπανση, ακόμα και η οπτική, βελτιώνονται σημαντικά από την παρουσία φυσικών στοιχείων στον βεβαρυσμένο αστικό χώρο.

Ας δούμε π.χ. το ρόλο του πρά-

σινου. Η προσφορά σε οξυγόνο, το φιλτράρισμα του μολυσμένου αέρα, η εξυγίανση και διατήρηση των εδαφών, η ανεμοπροστασία, η βροχόπτωση, η καταπολέμηση της σκόνης και η εν γένει βελτίωση του μικροκλίματος, είναι μερικές από τις μορφές προσφοράς του που εντάσσονται σ' αυτή την κατηγορία των φυσικών διεργασιών. Παράλληλα, η ύπαρξη τέτοιων χώρων, επιτρέπει την παρουσία εμβίων όντων, που μέσα από την όλη τους δραστηριότητα βοηθούν στην εξισορρόπηση του ευρύτερου ανθρώπινου οικοσυστήματος.

Αντίστοιχος είναι και ο ρόλος κυανών επιφανειών ή γενικότερα του στοιχείου του νερού. Όσο για το ρόλο των καλλιεργησίμων εκτάσεων σ' ότι αφορά τις φυσικές διεργασίες, θα πρέπει να θεωρηθεί ότι ταυτίζεται με αυτόν των πράσινων επιφανειών. Η άλλη μορφή των φαιών επιφανειών, τα βραχώδη άγωνα στοιχεία, θα πρέπει και αυτά να αντιμετωπιστούν σαν στοιχεία που συνεισφέρουν στην όλη ισορροπία αν διατηρηθούν, ενώ μπορεί να επιφέρουν μεγάλες καταστροφές και να προξενήσουν πολλά προβλήματα αν αγνοηθούν και κακοποιηθούν περιοχές με ρηγματώσεις όπως στον βράχο του Β.Α. τμήματος της Ερμούπολης, όπου κτίζονται ρέματα, όπως στο Χαλάνδρι, την Καλογρέζα, το Ν. Ηράκλειο, το Περιστέρι κ.λπ. όπου

οικοδομούνται βράχοι με τάση κατάρρευσης που αγνοούνται και τόσα άλλα που έχουν κατά καιρούς δείξει τη σημασία αυτού του προβλήματος.

β. Προσφορά στο κοινωνικό - ιδεολογικό - ψυχολογικό επίπεδο

Η προσφορά αυτή είναι αισθητικής και σημαντικής τάξης.

Μια έρευνα που μόλις τελείωσε αναφερόμενη στις σχέσεις των ατόμων 3ης και 4ης ηλικίας με το χώρο τους, έδειξε, την ιδιαίτερη προτίμηση των ηλικιωμένων για το στοιχείο του νερού, κυρίως στο πείραμα της επιθυμητής θέας από το παράθυρο, ενώ ανάλογη είναι η αγάπη τους για τους λόφους, τους βράχους και τα άλση.

Είναι επίσης γνωστά τα πειράματα του Duborgel, που αφορούν τις επιθυμητές μορφές περιβάλλοντος στα παιδιά, όπως αυτές βγαίνουν μέσα από τα σχέδιά τους, όπου ο ουρανός (γαλάζιες επιφάνειες) καταλαμβάνει συνήθως το μεγαλύτερο μέρος της ζωγραφικής τους, ενώ θεωρούν αδιανόητο να απεικονίσουν, έστω και αστικό τοπίο χωρίς νερό. Ο ψυχολογικός λοιπόν σημαντικός και αισθητικός ρόλος των φυσικών στοιχείων, είναι αναμφισβήτητος. Μπορεί να εμφανίζεται μέσα από την ιδεολογία της κοινωνικής τους προσφοράς και του δείκτου του πολιτιστικού επιπέδου μιας πόλης, της διατήρησης της φυσιολογικής ενός τόπου ή της σήμανσης ειδικών τρόπων του αστικού χώρου. Μπορεί ακόμα να είναι καθαρά ψυχολογικός και να αναφέρεται, όπως στην περίπτωση του πράσινου, σε δημιουργία προϋποθέσεων ατομικής μόνωσης, κοινωνικής επαφής, παιχνιδιού, περίπατου, ανάπαυσης, διακόσμησης και αισθητικής ικανοποίησης.

Μπορεί όμως και να εκπεκτείνεται, όπως στην περίπτωση της αστικής πανίδας, στην ανάπτυξη στενών σχέσεων ανάμεσα σε ανθρώπους και ζώα, σχέσεων που εξασφαλίζουν την απαραίτητη εκτόνωση των συναισθηματικών αποθεμάτων, σε περιπτώσεις που ο άνθρωπος δεν έχει

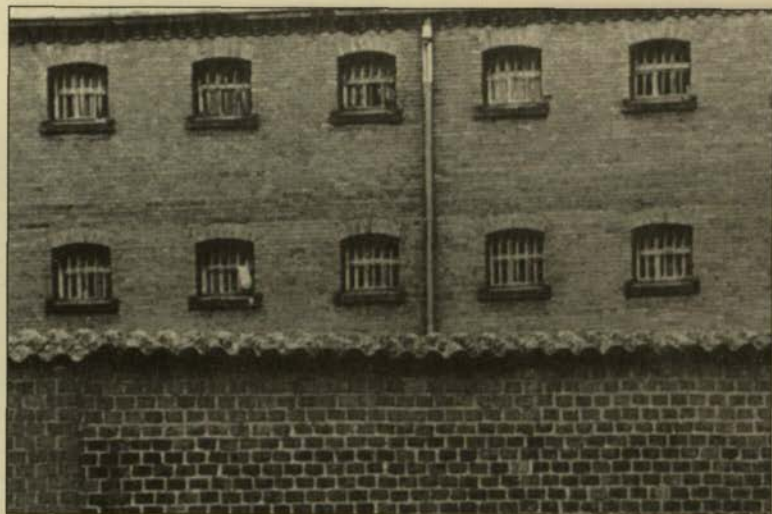
περιθώρια να τα εκδηλώσει προς τους συνανθρώπους του.

Στην προαναφερθείσα έρευνα για τους ηλικιωμένους, η ανάγκη των ατόμων αυτών, που στη φάση αυτή της ζωής τους πάσχουν από μοναξιά, για την παρουσία ζώων, διαγράφεται έντονη. Είναι επίσης γνωστή η προτίμηση των παιδιών για τόπους που διαθέτουν κάποιους, έστω και πολύ λίγους εκπροσώπους του ζωικού βασιλείου και η θετική προσφορά των κατοικιδίων στον όλο ψυχισμό των εφήβων.

Στην κατηγορία αυτού του είδους αισθητικής και σημαντικής προσφοράς, θα πρέπει να αναφέρουμε και τον ιδιαίτερο ρόλο που παίζει η παρουσία του νερού και των ανάγλυφων φυσικών στοιχείων του αστικού τοπίου, στη διαμόρφωση της αντιληπτικής δομής του και της αισθητικής του απόδοσης.

Οι ωραιότερες και πλέον ιδιοποιημένες ιδεολογικά και ψυχολογικά πόλεις σ' όλο τον κόσμο, έχουν στηρίξει την ποιότητά τους αυτή στην παρουσία τέτοιων στοιχείων. Η Ρώμη, το Παρίσι, το Λονδίνο, το Βουκουρέστι, το Άμστερνταμ, η Βενετία, η Φλωρεντία, το Σάλσμπουργκ κ.λπ., είναι μερικά αναμφισβήτητα παραδείγματα.

Τέλος, η ψυχολογική προσφορά των γονίμων εδαφών που εξασφαλίζουν την επαφή με τη ζωντανή μάνα γη που επιτρέπουν στο σύγχρονο παιδί να φυτέψει μόνο του ένα σπόρο για να συνειδητοποιήσει το θαύμα της ζωής, και στον ενήλικα να απασχοληθεί έστω για λίγο με μια ενασχόληση φυσική που από μόνη της διατηρεί τους φυσικούς ρυθμούς του χρόνου προ πολλού

ξεχασμένους μέσα στον συμβατικό γρήγορο χρόνο της αστικής ζωής.

γ. Οικονομική προσφορά

Η προσφορά αυτή του φυσικού στοιχείου για τον αστικό χώρο, θα πρέπει να θεωρηθεί έμμεση. Η εξοικονόμηση ενέργειας με μείωση ή κατάργηση του κλιματισμού στα προάστια της Αθήνας που διαθέτουν πολύ πράσινο, είναι ένα δείγμα μιας τέτοιας έμμεσης οικονομικής προσφοράς, η μείωση των δαπανών για το φιλτράρισμα των υδάτων του αέρα ή των εδαφών, έστω και περιορισμένη, στα πλαίσια του αστικού χώρου εκμετάλλευση ξυλείας και καρπών, η αύξηση της παραγωγικότητας των ανθρώπων που έχουν εξασφαλισμένο ένα «πιο φυσικό» περιβάλλον εργασίας, ή μείωση ή πρόληψη ασθενειών, είναι μερικά ακόμα παραδείγματα ανάλογης οικονομικής προσφοράς, ή υποχρεωτική απελευθέρωση χώρων από το όλο σύστημα σπέκουλας γης με μόνη την παρουσία κάποιων βρα-

χυδών στοιχείων ή ρεγμάτων ή η 50μετρος ακάλυπτη ζώνη των παραλίων μπορούν επίσης να θεωρηθούν οικονομικά οφέλη προς το κοινωνικό σύνολο.

Κλείνοντας την πολύ συνοπτική αυτή παρουσίαση της σημασίας της παρουσίας του φυσικού στοιχείου μέσα στην πόλη, θα πρέπει να τονιστεί ότι η παρουσία αυτή στις μέρες μας γίνεται όλο και πιο απαραίτητη και πιο επιτακτική. Είναι κοινωνική και πολιτισμική ανάγκη και σαν τέτοια πρέπει να αντιμετωπίζεται.

Οι πράσινες, οι κυανές, οι γαλάζιες, ή οι φαιές επιφάνειες και η αστική πανίδα, δεν είναι πια για τον σημερινό αστικό χώρο στοιχεία απλά διακοσμητικά. Είναι κοινωνικά αγαθά τόσο απαραίτητα, όσο και κάθε άλλο αγαθό που καλύπτει καθημερινές ανάγκες του ατόμου.

Ας το συνειδητοποιήσουμε για να το διεκδικήσουμε, μήπως και καταφέρουμε να ξανακάνουμε τον αστικό χώρο «πιο ανθρώπινο».